

Laupeus ja inhimillisyys: Naisten ääni, affektiiviset ele muodot ja ikonografian murros suomalaisissa alttaritauluissa vuosina 1870–1920

Ringa Takanen

Ringa Takanen, *Laupeus ja inhimillisyys: Naisten ääni, affektiiviset ele muodot ja ikonografian murros suomalaisissa alttaritauluissa vuosina 1870–1920*. Taidehistorian väitöskirja, Turun yliopisto, 2020, 241 s. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-8120-5>

Lokakuusta 2017 alkaen levisi sosiaalisessa mediassa #Metoo -kampanja, joka kiinnitti yhteiskunnallisessa keskustelussa huomion naisten kohtaamaan seksuaaliseen häirintään. Rikosuhripäivystyksen Länsi-Suomen aluejohtaja Sari Somppi sanoi saman vuoden lokakuussa Vasabladetissa, että #Metoo tuntuisi olevan ”suurinta, mitä naisliikkeessä on tapahtunut sitten naisten saaman äänioikeuden”.¹ Äänioikeus onkin ollut yksi ratkaiseva askel tasa-arvon ja kuulluksi tulemisen tiellä. Kuitenkin jo ennen äänioikeutta naisten ääni tuli esille mitä moninlaisimmilla alueilla ja yllättävimmillä tavoilla. Alttaritauluja tutkimusaikakaudellani

vuosien 1870–1920 välillä maallaneet naispuoliset taiteilijat eivät olleet naisasialiikkeen aktivisteja. Silti he uudistivat suomalaisten alttaritaulujen aihepiirejä ja nostivat esiin naisten, ja myös lasten, roolia niissä hienovaraisin tavoin.

Väitöskirjani käsittelee aihepiirien ja kuvaustapojen murrosta suomalaisissa protestanttisten, pääosin evankelisluterilaisten, mutta myös muutaman metodistiseurakunnan alttaritauluissa vuosina 1870–1920. Tutkimukseni alttaritaulut ovat nykyihmiselle tuttuja, sillä monet niistä ovat yhä nähtävillä alkuperäisillä paikoillaan. Vaikka kirkossakäynti on vähentynyt, pohjautuvat yleiset mielikuvat alttaritaulujen aiheista usein juuri tutkimusaikani teoksiin. Usein alttaritaulu kuitenkin sivuutetaan antamatta sille sen syvempää ajatusta. Myös taidehistorian tutkimuksessa alttaritaulut jäivät pitkäksi aikaa marginaaliin niiden tilaustyöluonteen ja uskonnollisen tehtävän vuoksi. Viime vuosina henkisyiden ja hengellisyyden tutkimus on ollut uudessa nousussa, ja yleisöä on kiinnostanut myös taiteilijoiden suhde henkisyyteen. Oma tutkimusasetelmani, naiste-

kijöiden alttaritaiteen yhteiskuntasuhteesta ja tunneta-son vaikuttamisesta on toisenlainen, täydentävä näkökulma.

Ei ole ollut yhdentekevää, mitä kirkossakävijä on nähnyt. Alttaritaulut ovat olleet suurten katsojamäärien julkista taidetta, joiden kuva-aiheilla on vaikutettu niitä kohtaaviin ihmisiin. Kirkossa ihmiset ovat katsoneet ja mietiskelleet taulujen äärellä – tunteja kerrallaan jumalanpalveluksen aikana ja muissa tilaisuuksissa. Uskonnollinen kuva toimii sanoman vahvistajana ja muistutuksena siitä. Kuvaustapa ja hahmot ovat tärkeitä. Alttaritaulujen julkisen ja affektiivisen, tunneperäisesti voimakkaasti vaikuttavan, luonteen vuoksi, on tärkeää tutkia ja tuoda esille niitä realiteetteja ja aatemaailmoja, jotka ovat vaikuttaneet juuri tiettyjen kuva-aiheiden valikoitumiseen alttarille tietyssä aikana. Keskeinen kysymys kaiken ytimessä on ollut: miksi tietyt aiheet on valittu toteutettavaksi kaikkien mahdollisten kuva-aiheiden joukosta, ja miksi ne on toteutettu juuri tietyllä tavalla.

Tutkimukseni keskiössä ovat Alexandra Frosterus-Sältin (1837–1916) alttaritaulut. Frosterus-Sältin

Kuva 1. Venny Soldan-Brofeldt: Kristus herättää Jairuksen tyttären, n. 1917, öljy kankaalle. Toijalan siunauskappeli, Akaa. Kuva: Ringa Takanen.

jäi vain 36-vuotiaana leskeksi ja kolmen pienen lapsensa yksinhuoltajaksi, kun hänen lääkärimiehensä yllättäen kuoli vuonna 1873. Taitelija hankki elantonsa alttaritaulumaalauksen lisäksi muun muassa opettamalla taidetta, kuvitustöin sekä maalaamalla laatu- ja muotokuvia. Vuosina 1875–89 Frosterus-Sältin muun muassa opetti Turun piirustuskoulussa entisen opettajansa, maineikkaan Robert Wilhelm Ekmanin seuraajana. Alttaritaulumaalauksen kentällä Frosterus-Sältin oli määrällisesti ylivoimainen. Hän teki tiettävästi 65 alttaritaulua, mikä vastaa kolmasosaa aikakauden kaikista tilauksista. Alttaritauluja valmistui jopa 3–4 kappaletta vuodessa. Toinen tutkimukselleni keskeinen taitelija Venny Soldan-Brofeldt (1863–1945) puolestaan teki vain muutamia alttaritauluja, mutta aihepiireiltään ja käsittelytavaltaan ne ovat omaleimaisia. Soldan-Brofeldt pyrki tietoisesti välttämään alttaritauluissaan “kirkkouskovaisuudeksi” kutsumaansa tunnustuksellista luterilaisuutta, jota ei kokenut omakseen. Hänen alttaritauluissaan onkin harvinaisia, muuten vähällä käytöllä olleita aiheita.

Kiinnostuin alttaritaulujen muuttuvasta ikonografiasta ja muutoksen suhteista aikakauden yhteiskunnallisen keskusteluun jo Alexandra Frosterus-Sältinin alttaritauluja käsittelevää pro gradu -tutkielmaani kirjoittaessa. Kuudesta artikkelista ja laajasta johdanto- ja yhteenveto-osiesta koostuva jatkotutkimukseni syventää ja laajentaa jo tuolloin esille nostamiani teemoja.

Tutkimukseni käsittelee myös muiden taiteilijoiden tulkintoja aihepiireistä. Mukana ovat muun muassa Hanna Rönberg, Elin Danielson-Gambogi, R. W. Ekman, Kaarlo Enqvist-Atra ja Pekka Halonen.

Kuva-aiheet ja yhteiskunta murroksessa

Tutkimani ajanjakso oli monella tavalla murrokselta - uudistusten aikaa, jolloin Suomessakin tapahtui suuria muutoksia paitsi yhteiskuntarakenteen myös aate- maailman ja uskonnollisen elämän tasolla. 1860- ja 1870-luvuilla annetut uudet asetukset erottivat kunnan ja seurakunnan toisistaan sekä siirsivät köyhäinhoidon kuntien vastuulle. Muutos sai kirkon uudelleenarvioimaan kristillisen laupeudentyön asemaa ja yhteiskunnallista työnjakoa. Uskonnollisen tunteen ja ajattelun muutos näkyi Suomessa selvästi myös alttaritauluissa. Niissä painopiste siirtyi 1800-luvun puolivälistä lähtien enenevässä määrin pois päin ylimallisesta ja kaikkivaltiaasta Kristuksesta. Suosituksi nousivat aiheet, joissa korostuivat Jeesuksen inhimillinen olemus ja toiminta ihmisten parissa.

Osoitan tutkimuksessani, että alttaritaulujen kuva-aiheiden murros on ollut yleiseurooppalainen, protestanttisen kirkkotaiteen ilmiö. Tarkasteluajanjakson aikana uusi Kristus-kuva murtautui yhteiseen tietoisuuteen. Laupeutta ja Jeesuksen ihmisluonnetta korostavat aiheet, kuten Tulkaa minun tyköni ja Getsemane, yleistyivät Pohjois-Euroopassa ja levisivät laajalle suosituttujen esikuvien, kuten tanskalaisen Carl Blochin ja

saksalaisen Heinrich Hofmannin teosten ansiosta ja painokuvamateriaalin välityksellä.

Samoin tanskalaisen Bertel Thorvaldsenin 1820-luvun alussa maalaamasta kuuluisasta Kristus-hahmosta tuli ihailtu, myös Frosterus-Sältinin ylistämä, esikuva, sillä koettiin, että Jeesus tuli kuvata armon henkilöitymänä ja surevien lohduttajana. Nähdäkseni nopeiden yhteiskunnallisten muutosten aikaansaama psykologinen tarve pelastukselle ja sekä henkiselle että fyysiselle tuelle oli keskeisessä roolissa tämän taustalla.

Tutkimallani ajanjaksolla opillisesti keskeisen Kristus ristillä -aiheen määrä väheni huomattavasti. Sen sijaan suosioon nousi Getsemane. Kristuksen fyysisen kärsimyksen ja lunastustyön kuvaamisen tilalle tuli tapahtumasarjan aiempi hetki, jolloin Jeesus rukoillessaan vain hetkeä ennen vangitsemistaan tunsu epävarmuutta valinnoistaan ja pelkoa tulevasta tapahtumasta. Henkisen tuskan ja kuolemanpelon kanssa kamppaileva Jeesus oli inhimillinen hahmo, johon katsoja saattoi helposti samaistua.

Samaan aikaan, aiemmin hyvin suosittu Viimeinen ehtoollinen hävisi kuvastosta lähes kokonaan ja tilalle tuli Kristuksen toimintaa tavallisten ihmisten parissa kuvaavia aiheita, kuten Tulkaa minun tyköni, joka oli 1880-luvun käytetyimpiä aiheita. Kuva-aiheessa Jeesus kutsuu luokseen ”työtä tekeviä ja raskautettuja” antaakseen heidän sielulle levon ja kehottaa heitä

ottamaan itsestään oppia. Tulkaa minun tyköni oli helpposti ymmärrettävä perustyyppinen laupeudenkuva. Frosterus-Sältinin maalaukset kuitenkin poikkeavat monista muista aiheen kuvauksista naisten ja lasten keskeisen aseman osalta.

Alexandra Frosterus-Sältin nosti naiset alttarille

Nais- ja lapsiaiheiden tulo suomalaisiin alttaritauluihin on eräs kiinnostavimmista tutkimukseni ilmiöistä. Niitä ei näkynyt alttarilla juuri lainkaan aiemmalla vuosisadalla. Lisäksi vertailevaa tutkimusta tehdessäni on käynyt ilmeiseksi, että suomalaisissa alttaritauluissa naisaiheita on ollut esillä huomattavasti enemmän kuin esimerkiksi lähialueilla, Virossa ja Ruotsissa. Niitä ei mainita keskeisinä aiheina esimerkiksi ruotsalaista uskonnollista kuvakulttuuria tutkineen Hedvig Brander Jonssonin tutkimuksessa.

Tutkimuksessani käy ilmi, että suurin osa ajanjakson naisaiheista Suomessa oli nimenomaan naispuolisten taiteilijoiden toteuttamia. Frosterus-Sältinin tuotannossa naiset ja lapset korostuvat enemmän kuin muiden alttaritauluissa. Frosterus-Sältin on vaikuttanut suuresti suomalaisiin alttaritauluihin ja vakiinnuttanut käyttöön aiheita, joita ei esiintynyt nykykuotoisella alttarilla ennen häntä. Hän toi valikoimaan kaksi ai- hettä, joita ei tiettävästi ollut aikaisemmin Suomessa alttarilla kuvattu: nämä olivat Kristuksen ilmestyminen Maria Magdalenalle sekä Kristus ja kanaanilainen nai-

nen. Ennen Frosterus-Sältin nainen oli keskeisessä roolissa vain aiheissa Kristus ja syntinen nainen sekä Kristus ja aviorikoksesta tavattu nainen, jotka ovat ilmapiiriltään hyvin erilaisia.

Frosterus-Sältin oli koko 1800-luvun aikana ainoa taiteilija, joka maalasi kuva-aiheen Kristus ja kanaantilainen nainen. Hän toteutti sen kahdesti. Harjavallan vanhan kirkon alttaritaulussa nimihenkilö, Kanaanin alueelta saapunut eriuskoinen, ja siksi erityisen väheksytty nainen, on kulkenut pitkän matkan anoakseen Jeesukselta parannusta sairaalle tyttärelleen. Hän on aktiivinen, omaehtoisesti toimiva henkilö, joka toimii lapsensa hyväksi ja myös saavuttaa päämääränsä.

Kristuksen ilmestyminen Maria Magdalenalle perustuu Johanneksen evankeliumin kohtaan, jossa Maria Magdalena kohtaa ylösnousseen Kristuksen haudalla pääsiäisaamuna. Kuva-aiheen Frosterus-Sältin maalasi kaikkiaan kuudesti. Hänen lisäksi aihetta käytti tutkimusajanjaksoni aikana vain kerran, vuonna 1902, toinen taiteilija, Kaarlo Enqvist-Atra, joka maalasi sen Getsemane-aulunsa pariin Lempäälän kirkkoon. Frosterus-Sältinin Kristuksen ilmestyminen -maalaukset olivat siis kaikkiaan erityisiä. Kuitenkin Jepuan alttaritaulu erottuu tästäkin joukosta, sillä siinä toteutus poikkeaa kaikista taiteilijan muista saman aiheisista maalauksista. Raamatunkohdassa Jeesus kieltää Maria Magdalena koskettamasta itseään, koska hän ei

ole vielä noussut isänsä luokse. Muissa maalauksissa Jeesus välttää kontaktia naiseen, mutta Jepuan alttaritaulussa tilanne on päinvastainen. Kätensä kasvoilleen painanut, selin katsojaan ja Jeesukseen oleva Maria Magdalena ei ole vielä huomannut Kristusta, joka ojentaa tälle kutsuvasti kätensä.

Aiemmin esittelemäni Kanaanilainen nainen -aihe korostaa armeliaisuutta ja naisen vahvaa uskoa sekä Jumalaan että aktiiviseen toimintaan. Teoksen valmistusaikaan keskustelu naisen asemasta ja kutsumuksesta virisi ja naiset laajensivat toimintakenttäänsä kodin ulkopuolelle kristillisen sosiaalityön pariin. Sekä siinä, että Kristuksen ilmestyminen -aiheessa Jeesus on vuorovaikutuksessa nimenomaan naisten kanssa. Väitän, että alttaritaulujen aihepiireissä tapahtuneet muutokset kulkevat käsi kädessä ajan yhteiskunnallisen keskustelun ja ideologisen muutoksen kanssa ja ovat osaltaan olleet vaikuttamassa muutoksiin. Samaan aikaan, yksilökeskeisen uskonkäsityksen noustessa kollektiivisen tilalle, jokainen oli yksin Jumalan edessä ja henkilökohtaisessa vastuussa teoistaan ja pelastuksestaan.

Hyvä Paimen ja Madonna

Ikonografian, kuvaustapojen, vertailun myötä olen havainnut Frosterus-Sältinin Jeesus siunaa lapsia ja Tulkaa minun tyköni -aiheissa yhtäläisyyksiä tapoihin, joilla Neitsyt Mariaa on kuvattu. Frosterus-Sältinin lapsia

Kuva 2. Aleksandra Frosterus-Sältin, *Kristuksen ilmestyminen Maria Magdalenalle*, 1906. Jepuan kirkko. Uusikaarlepyy. Kuva: Heikki Hanka

siunaava Jeesus on kuvattu seisten, pieni alaston lapsi sylissään samanlaisessa asennossa kuin yleensä Jeesus-lasta pitelevä Maria. Jeesus siunaa lapsia -aihetta ei näkynyt alttarilla ennen kuin 1800-luvun puolivälin jälkeen. Tuolloinkin vielä epäiltiin, onko aihe tarpeeksi arvokas kirkkotilan pyhimälle paikalle. Aiheen nousu alttarille kertoo siten itsessään lapsen osakseen saaman arvostuksen noususta, jopa pyhittämisestä. Lapsen yhteiskunnallinen asema koki suuria muutoksia 1800-luvun aikana, kun huomio kiinnitettiin enenevässä määrin hänen oikeuksiinsa ja kehityksen tukemiseen. Romanttisessa ajattelussa lapsuusaika nähtiin viattomuuden olotilana, jossa ihminen oli lähempänä luontoa, Paratiisia ja Jumalaa.

Kuitenkin muut suomalaisten alttaritaulujen tekijät ovat kuvanneet aihetta eri tavalla kuin Frosterus-Sältin. Hänellä Kristus on samanaikaisesti Hyvä Paimen ja Madonna, ideaalinen äiti ja isä, johon kaikkien on haluttu samaistuvan. Samoin Tulkaa minun tyköni -maalauksissaan Frosterus-Sältin sommitteli kuva-aiheen eri tavalla kuin suomalaiset kollegansa. Etenkin Nakkilan alttaritaulu tuo elekieleltään mieleen 1200–1500-luvuilla suosittuun, ihmiskunnan viittansa alle kokoavan Neitsyt Marian, niin kutsutun *Suoje-lusvaippamadonnan*. Jeesus vaikuttaisikin saaneen 1800-luvun jälkipuolen protestanttisessa kuvastossa roolin, joka katolisessa maailmassa uskottiin, Marialle, Pyhälle Äidille.²

Tunteiden taidehistoriaa

Viime vuosina historian tutkimuksessa on kiinnostuttu uudelleen tunteiden historiasta. Empatia ja niin kutsutut pehmeät arvot ovat olleet myös populaarin kiinnostuksen kohteena. Olen käsitellyt tutkimusartikkeissa tapaa, jolla alttaritauluissa ilmaistaan tunteita sekä sitä, miten niillä vaikutetaan katsojaan. Emootioiden merkitys näkyy tiettyjen kuva-aiheiden runsaassa käytössä. Aiheet nousivat suosioon, koska ne vetosivat tilaajiin, taiteilijaan tai kirkkokansaan. Hyödynnän analyysissäni ikonografista tulkintatapaa. Se on moninainen menettelytapa, joka on määritelty aikojen saatossa hyvinkin eriävin tavoin. Itse tarkoitan sillä kokonaisuudessaan kuva-aiheiden paikantamista ja analyysiä, myös suhteessa aikakautteen liittyviin arvoihin ja maailmankuviin sekä kuvatraditioiden kehittymisen ja jatkumisen tutkimusta. Käytän myös warburgilaisen eletutkimuksen käsitteitä, puhun etenkin *paatosmuotoista*, voimakkaista kehollisen tunneilmaisun perustyypeistä, jotka nousevat esille (yhä uudelleen), alati muuntuvina ja intensiivisinä eri aikakausien kuvallises- sa ilmaisussa.

Monipuolistan uskonnollisten ihmiskuvien ikonografisen tutkimuksen näkökulmaa naishistorian lähestymistavasta käsin, joka purkaa ja kyseenalaistaa historian itsestäänselvyyksiä ja tulkitsee niitä uudelleen. Tutkimukseni uudelleenarvioi vakiintuneita käsityksiä alttaritaulujen aihepiireistä ja niiden merkityksistä.

Kuva 3. Alexandra Frosterus-Sältin, *Tulkaa minun tyköni*, 1891, Nakkilan seurakuntakoti. Nakkilan kirkon entinen alttaritaulu. Kuva: Nakkilan srk / Markku Järviö.

Ensinäkemältä epäkiinnostavina, jopa geneerisinä pidettyjä alttaritauluja voidaan katsoa tuoreella tavalla kiinnittämällä huomio yksityiskohtiin: yksittäisten hahmojen ja esineiden tunnistamisen lisäksi eleisiin, ilmeisiin, asentoihin sekä esittämisen perussävyyn.

Olen tuonut esille käsittelemiäni kuva-aiheiden affektiivisuuden, niiden vaikuttavuuden katsojaan tunnetasolla. Tärkeää kaikissa käsittelemissäni aihepiireissä on Jeesuksen inhimillinen olemus. Esimerkiksi Getsemane-teosta katsova voi rukoilla Jeesuksen kanssa ja kokea tämän ymmärtävän ahdistunutta omien kokemustensa tähden. Muissa aiheissa Jeesuksen lempeä vuorovaikutus ihmisten, etenkin naisten ja lasten kanssa herättää samankaltaisia kanssakokijuiden tunteita. Psykologisissa tutkimuksissa on havaittu, että fyysinen kontakti voi edistää yhteyden, henkisen sukulaisuuden ja kuulumisen tunteita. Kosketuksella on terapeuttinen ja parantava vaikutus. Samoin empatian ja sympatian tunteet tuovat muita henkisesti lähemmäs itseä. Tutkijat myös puhuvat *affektiivisesta kosketuksesta* (affective touch), joka on riippumaton todellisesta etäisyydestä kohteeseensa.³ Alttaritauluissa näen olevan kyse samantapaisen ilmiön hyödyntämisestä - visuaalinen kuvaus Jeesuksesta koskettamassa siunaten ja myötäelämässä vaikuttaa katsojaansa tunnetasolla ja saa tämän kokemaan yhteenkuuluvuutta ja sympatiaa maalauksen hahmoihin.

Venny Soldan-Brofeldtin alttaritaulussa Jairuksen tytär -aiheen käsittely poikkeaa totutusta. Hänellä ku-

va-aiheen nainen on elinvoimainen ja katsojan huomion kiinnittävä, varsin moderni hahmo. Aiemmassa, aiheelle tyypillisessä kuvaustavassa Jairuksen tytär on kuvattu nuorena, noin 12-vuotiaana tyttönä tai elottomana, silmät kiinni makaavana naisena. Feministisen taidehistorian pioneirit ovat huomanneet, miten naispuolisten taiteilijoiden teoksissa sympatia on ollut usein naishahmon puolella, eri tavalla kuin miehillä. Tutkimuksessani naispuolisten taiteilijoiden alttaritauluissa uudet aihepiirit korostuivat määrällisesti suhteessa heidän kokonaistuotantoonsa. Etenkin Alexandra Frosterus-Sältinin ja Venny Soldan-Brofeldtin alttaritauluissa korostuvat naiset ja lapset. Heidät haluttiin huomioida uudella tavalla. Teoksissa lapset rukoilevat, koskettavat Kristusta ja ovat siten aktiivisia toimijoita. Samoin naiset esittävät asiansa gestisen ilmaisun avulla ja näyttäytyvät useissa rooleissa, sekä

toimeliaina Marttoina että uskon affektoimina Marioina. Varhaismodernin autoritäärisen järjestyksen sijasta ihmiset haluttiin alttaritaulujen avulla motivoida yhteisöllisyyteen ja auttamiseen.

Väitöskirjani kansikuvassa oleva Jepuan alttaritaulu onkin erityislaatuisessa sommitelmassaan varsin kuvaava. Nähdäkseni on merkityksellistä, miten taiteilija on kuvannut kohtauksen niin, että Jeesus pyrkii vuorovaikutukseen Maria Magdalenan kanssa eikä toisinpäin. Naisesta tulee linkki pyhän ja profaanin välillä, kun itse Kristus valtuuttaa hänet levittämään sanaa ylösnousemuksesta. Tämä sopi hyvin aikaan, jolloin naiset, Kristuksen esimerkkiä noudattaen, sitoutuivat tekemään kristillistä sosiaali- ja laupeudentyötä. Naisten toimijuus näkyi myös alttaritaulujen tekijöissä, aihevalinnoissa ja aiheiden muuttuvissa kuvaustavoissa.

Viitteet

- 1 "Metoo-diskussion på Bocks" *Vasabladet*, 27.12.2017; Huusko, Markku, 2017, "Näkökulma: Vuoden 2017 ilmiö on #Metoo – verrataan jo naisten äänioikeuteen." *Uusi Suomi*, 28.12.2017. <https://www.uusisuomi.fi/uutiset/nakokulma-vuoden-2017-ilmio-on-metoo-verrataan-jo-naisten-aanioikeuteen/723c628f-8942-36df-aff9-aebaf2b47b69> (viitattu 8.8.2020)
- 2 Tosin ajatuksella on pohjana Raamattu, jossa Kristusta verrataan poikaset siipiensä suojaan kokoavaan kanaemoon. Matt. 23:37.
- 3 Paterson, Mark, 2007, *The Senses of Touch: Haptics, Affects and Technologies*. Oxford: Berg, 147–153. Salzmänn-Eriksson, Martin & Eriksson, Henrik, 2005, "Encountering Touch: A Path to Affinity in Psychiatric Care." *Issues in Mental Health Nursing* 26(8): 843-852; Fisher, Jennifer 1997, "Relational Sense: Towards a Haptic Aesthetics." *Parachute* 87(1): 4–11; Wyschogrod, Edith, 1981, "Empathy and Sympathy in Tactile Encounter." *Journal of Medicine and Philosophy* 6: 25-43; Edwards, S.C. 1998, "An Anthropological Interpretation of Nurses' and Patients' Perceptions of the Use of Space and Touch." *Journal of Advanced Nursing* 28(4): 809–817

FT Ringa Takanen on taidehistorioitsija, joka on kiinnostunut 1800–1900-lukujen vaihteen visuaalisesta kulttuurista, erityisesti ikonografian muutoksista ajan uskonnollisessa ja henkisessä taiteessa.

